

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/121450>

Please be advised that this information was generated on 2016-08-26 and may be subject to change.

Speling

Driemaandelijks tijdschrift voor bezinning
December 2013, jrg. 65, nummer 4

Redactie

Laetitia Aarnink, Ria van den Brandt, Door Brouns-Wewerinke, Frans Maas,
Peter Nissen, Thomas Quartier, Loet Swart, Kees Waaijman,
Annemarieke van der Woude, Joost de Wert (beeldredactie)

Redactiesecretaris/eindredacteur

Loet Swart, Frisostraat 4, 1617 VH Westwoud, tel. 0229-296496

E-mail: loet.swart@planet.nl

Ontwerp

Bart Gladdines

Abonnementenadministratie

Drukkerij Gianotten bv, Postbus 9228, 5000 HE Tilburg,

telefoon: 013-5425050.

Bankrekening: 1085553

IBAN: NL32 INGB 0001 0855 53

BIC: INGBNL2A

E-mail: speling@drukkerijgianotten.nl

Jaarabonnement € 27,50, studenten € 23,50

vpw-leden: € 25,00 per jaar

Buiten Nederland in Europa € 30,-, buiten Europa € 40,00

Los nummer: € 11,00 + € 2,00 porto = € 13,00

Studenten die gebruik wensen te maken van de studentenkorting, moeten bij aanmelding een kopie van hun collegekaart of inschrijvingsbewijs meezenden. Na 3 jaar gaat het studentenabonnement zonder meer over in een normaal abonnement.

Voor mensen met een leeshandicap verschijnt de volledige inhoud van *Speling* ook op CD-rom. Inlichtingen: Dedicon, Postbus 24, 5360 AA Grave, tel. 0486-486486.

Abonnementen kunnen alleen schriftelijk worden opgezegd bij de uitgever, uiterlijk vóór 1 februari.

www.speling.nl

Inhoud

Ria van den Brandt, *Bij de omslag* 3

Redactie, *Lezen* 6

René Munnik, *Lezen: letter en geest* 8

Adriaan van der Weel, *Digitaal lezen en de toekomst van onze geletterde mentaliteit* 15

Désanne van Brederode, *De lezer als verliezer* 22

Thomas Quartier, *Dat ene Woord – Flitsen van geestelijk lezen* 28

Annemarieke van der Woude, *Stille tijd houden* 34

Margreet de Heer, *Strips & spiritus* 40

Peter Nissen, *De leesclub als spirituele werkplaats* 46

Cia van Woezik, *De hoofdletter 'B' van Lezen* 53

Frans Frijns, *Participerend lezen* 57

Ria van den Brandt, *Jos Klaver, kunstenaar van lichtvoetigheid* 62

Kees Waaijman, *Waarom Psalm 119, 'de saaiste psalm', mij boeit* 67

Door Brouns-Wewerinke, *'Begrijpt u eigenlijk wel wat u leest?' – Het Nieuwe Testament leest het Oude Testament* 74

Hein Blommestijn, *Lezen als een mystieke weg* 81

Afbeelding omslag: Jos Klaver

Afbeeldingen binnenwerk: Jos Klaver (2,24,48,76,88)

Fotografie: Joost de Wert (6,8,13,15,22,28,34,37,46,53,57,59,62,63,64,66,67,71,74,81)

De leesclub als spirituele werkplaats

PETER NISSEN

Op vele plaatsen in Nederland en Vlaanderen komen mensen in groepen samen om met elkaar te spreken over boeken die zij hebben gelezen: de leesclub. In die leesclub wisselen de deelnemers niet alleen hun literaire ervaringen met het gelezen boek uit, hun begrip van het gelezen verhaal, hun waardering voor de stijl van de schrijver, maar ook praten zij in veel gevallen met elkaar over wat het boek met hen heeft gedaan, waar het hen heeft geraakt, of het iets over hun eigen leven zegt, of het bijdraagt aan een verheldering van het eigen bestaan en of het boek inzicht geeft in waarden of gevoelens die hen zelf drijven of motiveren in het leven. Waar die geraaktheid door het boek ter sprake komt, is spiritualiteit in het geding. De leesclub is voor veel mensen een eigentijdse spirituele werkplaats geworden, naast of in plaats van klassieke spirituele werkplaatsen als de kerkdienst of de bijbelkring.

Een populair verschijnsel

Hoeveel leesclubs er in Nederland en Vlaanderen zijn, weten we niet. Een groot deel van de leesclubs ontstaat namelijk in het informele circuit, bij voorbeeld vanuit een vriendenkring of een groep collega's. Op een feestje of bij de koffie ontstaat het idee: zullen we samen dezelfde boeken gaan lezen en regelmatig bij elkaar komen om over die boeken te praten. En de leesclub is geboren. Een aantal leesclubs ontstaat ook op initiatief van openbare bibliotheken of boekhandels. Bovendien zijn er verenigingen, vooral ouderen- en vrouwenverenigingen, die in hun eigen kring als reguliere activiteit of werkgroep een boekenkring of literatuurgroep starten. Meer dan twintig jaar geleden stelde een journalist van de NRC al vast dat er in Nederland 'honderden leesclubs' zijn.¹ In 2006 schatte de hoofdredacteur van het tijdschrift *Boek-delen*, een blad dat zich richt op lezers en leeskringen, het aantal leesclubs in Nederland op zo'n 5000.² Sommige komen in een buurthuis, een openbare bibliotheek of een schoolgebouw bij elkaar, maar de meeste ontmoeten elkaar gewoon bij een van de deelne-

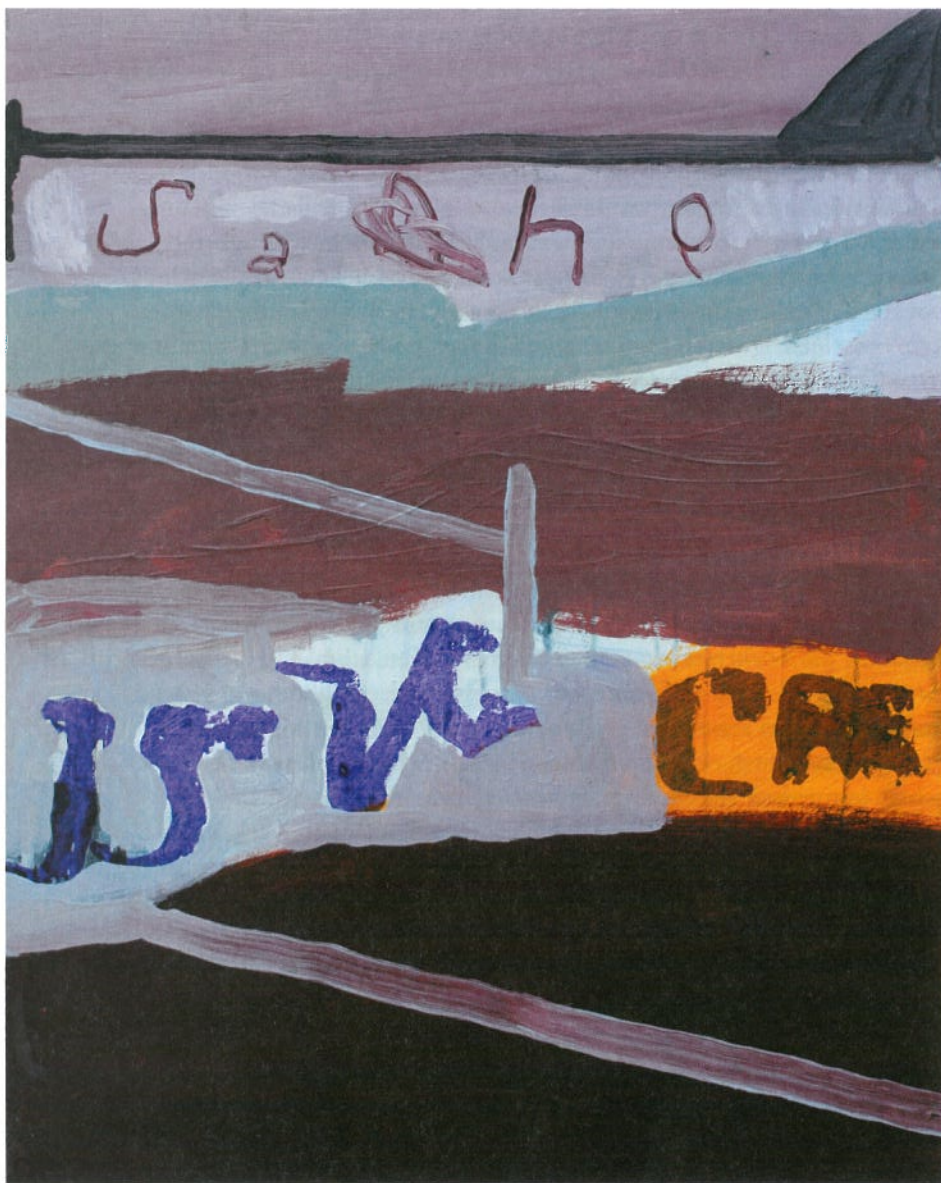
mers thuis, soms op een vast adres, soms ook roulerend langs de leden. De Stichting Schrijvers School Samenleving schatte in 1991 het aantal deelnemers aan leesclubs in Nederland al op 40.000 tot 50.000.³

Rond leesclubs is inmiddels in Nederland een klein netwerk aan instituties ontstaan. Zo bestaan er in enkele provincies overkoepelende organisaties van leesclubs. Er bestaat sinds 2001 een kwartaaltijdschrift, het reeds genoemde *Boek-delen*, dat zich primair richt op leden van leesclubs. Het bevat interviews met schrijvers, dossiers over hun werk, boekanalyses, portretten van leesclubs, een literaire agenda en tips voor literaire uitjes.⁴ Uitgevers als Querido brengen speciale leesclubedities van succesvolle boeken op de markt, voorzien van een nawoord en een aantal discussievragen. Er zijn websites met tips voor het opstarten van een leesclub en lijsten van voor bespreking geschikte boeken.

In de Verenigde Staten is het netwerk rond leesclubs nog veel groter. Er zijn daar verschillende organisaties voor leesclubs, die zelfs professionele ondersteuning bieden aan de organisatoren van leeskringen. In verschillende televisieprogramma's worden boeken besproken, die dan vervolgens in leesclubs terugkeren. Het meest bekende voorbeeld daarvan is 'Oprah's Book Club', een keten van leesclubs rond de boeken die in de immens populaire talkshow van Oprah Winfrey worden besproken. Leesclubs figureren inmiddels ook al in een hele reeks van romans en films.⁵ In Nederland is de roman *De leesclub* van Renate Dorrestein uit 2010 daar een fraai voorbeeld van. De roman verhaalt over een leesclub van zeven vriendinnen, maar bevat ook een leesdossier met discussievragen voor leesclubs die dit boek over een leesclub willen gaan bespreken.

Het boekengesprek als ritueel

Leesclubs hebben een lange voorgeschiedenis. In de tijd van de Verlichting ontstonden er al leesgezelschappen. Daarin kwamen ontwikkelde en welgestelde burgers bij elkaar om boeken te lezen en te bespreken. Een aantal van die leesgezelschappen groeiden uit tot een soort van particuliere leenbibliotheek. Het gezelschap kocht boeken en abonneerde zich op tijdschriften en die konden, soms tegen een geringe vergoeding, circuleren onder de leden. Elk exemplaar van een boek of tijdschrift kon zo een veelvoud van lezers bereiken. In de negentiende eeuw telde elke Nederlandse stad wel een aantal van die leesgezelschappen. Vaak waren zij gerelateerd aan levensbeschouwelijke zuilen: er waren liberale, protestantse en katholieke leesgezelschappen. Boudien de Vries heeft dit voor de stad Haarlem prachtig beschreven in haar boek *Een stad vol lezers*.⁶ Naarmate die leesgezelschappen meer de functie van een uitleenbibliotheek gingen vervullen, verdween het gezamenlijke bespreken van boeken er naar de achtergrond. Maar toch gebeurde ook dat nog, in deftige salons, in sociëteiten of andere particuliere bijeenkomsten van ontwikkelde burgers. Men zou de hedendaagse leesclub als een gepopulariseerde en gedemocratiseerde opvolger van de leesgezelschappen en salons uit de voorbije twee eeuwen kunnen zien. Men hoeft niet meer hoogopgeleid en geletterd te zijn om lid te kunnen worden van een leesclub; ook laaggeletterden mogen meedoen.

De meeste leesclubs hebben iets van een ritueel. Er bestaan ook virtuele boekenclubs, waarbij de leden hun leeservaringen via een forum op internet uitwisselen. Maar in Nederland lijkt dat nog een zeldzaam verschijnsel. De fysieke ontmoeting met elkaar in een bijeenkomst is voor de meeste Nederlandse leesclubs essentieel. Het verloop van de bijeenkomst kent doorgaans een vaste structuur, met een bepaalde opeenvolging van steeds weer terugkerende handelingen. Bovendien zijn er leden die een bepaalde rituele rol in de leesclub vervullen: degene die voor de koffie en de thee zorgt, degene die het gesprek leidt, degene die het verslag maakt, degene die de lijst van aan- en afwezigen bijhoudt, degene die de keuze van de te lezen boeken coördineert, enzovoorts. Zoals bij alle rituelen verschaft deze vaste structuur ook bij leesclubs een zeker houvast aan de deelnemers: zij weten waar zij aan toe zijn, zij hoeven niet veel te improviseren. Dat kan hen een gevoel van veiligheid en geborgenheid geven. Er bestaan zelfs handboeken voor het ritueel van de leesclub. In de Verenigde Staten is *The Reading Group Handbook* van Rachel W. Jacobsohn uit 1994 een soort Bijbel voor (vooral beginnende) leesclubs. De ondertitel luidt dan ook: 'Everything you need to know to start your own book club'.⁷ Rachel W. Jacobsohn leidde zelf meer dan dertig jaar leesclubs. Na de verschijning van haar vaak herdrukte boek werd zij een graag geziene gast in televisieprogramma's, op boekenbeurzen en bij startende leesgroepen. Zij wordt wel de goeroe van de leesclubs genoemd.

Sommige leesclubs bespreken uitsluitend boeken van één bepaalde auteur: alles van Tolkien, van Dickens, van Bomans of van Vestdijk. Andere doorkruisen de hele vaderlandse of zelfs internationale literatuur. Een kleiner deel van de leesclubs concentreert zich op het bespreken van poëzie. Er zijn ook leesclubs die artikelen uit een bepaald tijdschrift bespreken. Zo bestaan er op zeventien plaatsen in het land, van Almelo tot Tilburg en van Groningen tot Heerlen, leesgroepen die elk nummer van *Speling* bespreken.

De leesclubs die aan vrouwenverenigingen gelieerd zijn, bestaan uiteraard alleen uit vrouwen, maar ook in de andere leesclubs vormen vrouwen de meerderheid, naar schatting zelfs meer dan negentig procent, en dan vooral vrouwen in de leeftijd tussen 55 en 75 jaar.⁸ Die, zo is de redenering, hebben de tijd en het geduld om boeken te lezen: de kinderen zijn het huis uit en als ze werken, is dat vaak in deeltijd.

Soms nodigen leesclubs de schrijver van een boek in hun midden uit. Dan krijgt de bijeenkomst uiteraard een andere dynamiek dan wanneer de auteur van het besproken boek er niet zelf bij is. Doorgaans geeft de schrijver eerst een lezing over en/of voorlezing uit eigen werk. Het gesprek wordt dan vervolgens eerder een interview of een vragenuurtje aan de auteur; de eigen interpretatie van het boek door de lezers verdwijnt naar de achtergrond.⁹

Leesclub en ontleding

De groei van het aantal leesclubs lijkt in schril contrast te staan met de zorgelijke berichten over de afname van de leescultuur in Nederland en andere westerse landen.

Al enige tijd wordt gesproken over het fenomeen van de 'ontlezing'. Bibliotheken worden er al langer mee geconfronteerd: steeds minder mensen zijn lid en steeds minder boeken worden geleend. Terwijl de Nederlandse bevolking tussen 2000 en 2011 met vijf procent groeide, nam het ledental van openbare bibliotheken met zeven procent af. Toch is nog altijd ongeveer een kwart van de Nederlandse bevolking lid van een bibliotheek. Het aantal uitleningen, in 1995 nog 166 miljoen per jaar, was in 2003 gedaald tot 130 miljoen en in 2011 tot nog slechts 93 miljoen. Dat betekent een afname in vijftien jaar met bijna de helft. In de NRC van 21 en 22 september 2013 publiceerde de uitgever, boekhandelaar en historicus Bastiaan Bommeljé een alarmerend artikel met als kop 'In Nederland blijven alleen lege boekenkasten over'. Hij signaleert dat de boekenverkoop in Nederland tussen 2008 en 2012 met twintig procent is teruggelopen. Bovendien besteedt de gemiddelde Nederlander sinds 2008 29 procent minder tijd aan lezen. Nederland hoort tot de weinige landen waar de leesprestaties van leerlingen in het basisonderwijs sinds 2001 zijn verslechterd.¹⁰

Als verklaring voor deze ontlezing wordt vaak de concurrentie van andere informatiedragers, vooral die van digitale aard (computer, laptop, iPad, smartphone, e-reader) genoemd, alsmede de concurrentie van andere vormen van vrijetijdsbesteding (sport, televisiekijken en – opnieuw – internetten). Deze verklaring relateert het fenomeen van de ontlezing ook wel enigszins. Er wordt zeker minder gelezen, maar er wordt vooral ook anders gelezen: bijvoorbeeld meer functioneel, op zoek naar snelle, nuttige informatie, maar ook meer verbrokkeld, want de informatie van digitale tekst dragers is doorgaans in korte eenheden samengevat. Teksten en tekens hebben een andere functie in onze samenleving gekregen. Ze moeten sneller verwerkt worden. De lezer moet bovendien voortdurend keuzes maken uit een enorm aanbod aan teksten en tekens. De informatiedichtheid van onze samenleving, de concurrentie van andere vormen van tijdsbesteding en de jachtigheid van het moderne leven dwingen de lezer meer te zappen, dat wil zeggen zijn leeswerk snel en effectief te verrichten.

Het rustig lezen en laten bezinken van een roman staat in schril contrast met deze informatiecultuur, om nog maar te zwijgen van het samen bespreken van een roman. Misschien verklaart dit juist wel het succes van de leesclubs in onze tijd van ogenschijnlijk ontlezing. Voor het lezen van een roman, dus voor het zich gedurende langere tijd concentreren op één tekst, moet tijd worden vrijgemaakt: quality time. Het lezen van een roman of een gedichtenbundel en het gezamenlijk bespreken van een boek vormen een oase in een tijd van zappcultuur. De leesclub is een luxe die de mens zich gunt in de vloeiende tijden waarin hij leeft. De leesclub is als de meditatiegroep, het Taizékoor, het abdijbezoek en de cursus mindfulness: een oase van rust in een jachtige tijd. De leesclub vormt het romantische alternatief voor de opgelegde vluchtigheid van onze omgang met teksten: hier mag een boek tijd krijgen, hier mag een tekst bezinken.

Leesclub en spiritualiteit

Zoals eerder gezegd zijn er leesclubs die zich op een breed scala van literatuur toeleggen, maar er zijn er ook die zich tot een bepaald genre of een bepaalde auteur beperken. In nogal wat leesclubs, vooral die welke vanuit vrouwen- of ouderenverenigingen zijn opgericht, wordt ook geprobeerd om door middel van de besproken boeken bepaalde maatschappelijke thema's te bespreken: relaties, de opvoeding van kinderen, de multiculturele samenleving, homoseksualiteit, migratie, de Derde Wereld, suicide, de positie van de vrouw, de omgang met ziekte en dood. De leesclub wordt dan een medium van maatschappelijke bewustwording en soms ook van emancipatie.

Vaak wordt het gesprek in de leesclub ook een uitwisseling van emoties en waarden: 'wat deed het verhaal met mij'.¹¹ Speelt daar ook het transcendente een rol bij? Komen ook religieuze ervaringen en waarden ter sprake in leesclubs? Mijn indruk, gebaseerd op gesprekken met leden van een aantal leesclubs, is dat er een zekere schroom bestaat om religieuze aspecten ter sprake te brengen. Die indruk wordt bevestigd door een Amerikaans onderzoek onder leden van leesclubs daar. In de Verenigde Staten bestaat ook het fenomeen van de religieuze leesclub: een leesclub die is opgericht vanuit een kerkelijke gemeente, parochie, synagoge of andere kerkelijke institutie. Zelfs onder de leden van die leesclubs, zo stelde Emily Ronald vast, bestaat er schroom om het religieuze expliciet ter sprake te brengen. De leesclub, zo zeggen de leden, staat in dienst van vriendschap of gezelligheid aan de ene kant en vorming of educatie aan de andere kant. Dat het lezen van boeken kan bijdragen aan het versterken van het vermogen tot empathie, dat het de verbeeldingskracht kan bevorderen, dat het de lezer compassie met de ander kan bijbrengen en hem of haar kan openen voor de Ander of het Andere, is iets wat zelden wordt uitgesproken. Zelfs leden van religieuze leesclubs geven zelden toe dat het lezen van een boek hen heeft veranderd.¹² Maar erkennen dát iets gebeurt is nog iets anders dan de vraag óf het werkelijk gebeurt. Om die vraag te kunnen beantwoorden, is nader onderzoek nodig. Dat zou kunnen vaststellen in welke mate de leesclub als spirituele werkplaats ook werkelijk effect heeft op de spiritualiteit van de deelnemers.¹³

Peter Nissen (1957) is hoogleraar Spiritualiteitsstudies aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij is redactielid van Speling. (p.nissen@ftr.ru.nl)

Noten

- 1 W. Woltz, 'Honderden leesclubs in Nederland: Hobbits zijn gek op feesten', *NRC Handelsblad*, 26 april 1991.
- 2 Iris Pronk, 'Duizenden vrouwen, één goed boek', *Trouw*, 22 april 2006.
- 3 Woltz, 'Honderden leesclubs'; Pronk, 'Duizenden vrouwen', komt in 2006 bij een zelfde schatting uit.
- 4 Voor meer informatie: <http://www.deboekensalon.nl/boekdelen>.
- 5 Voor een overzicht, zie de Engelstalige wikipediapagina over 'Book discussion club'.
- 6 Boudien de Vries, *Een stad vol lezers. Leescultuur in Haarlem 1850-1920*, Nijmegen 2011.
- 7 Rachel W. Jacobsohn, *The Reading Group Handbook*, New York 1994.
- 8 Pronk, 'Duizenden vrouwen'. Van de bij de Stichting Literatuurclubs Drenthe aangesloten leesclubs is maar liefst 97% van de leden vrouw.
- 9 Woltz, 'Honderden leesclubs'.
- 10 Bastiaan Bommelijé, 'In Nederland blijven alleen lege boekenkasten over', *NRC* 21/22 september 2013, *Opinie en Debat* 4-5.
- 11 Joost van Velzen, 'Een hippe leesclub praat niet over emoties', *Trouw*, 17 september 2013.
- 12 Emily Ronald, 'Beyond Scripture: book groups and religious reading practices', *Paper presented at the annual meeting of the American Studies Association*, Hilton Baltimore, MD, 17 augustus 2013.
- 13 Dit artikel is mede gebaseerd op gesprekken met deelnemers aan een aantal leesclubs op verschillende plaatsen in Nederland, waarvoor dank. Dank ook aan collega Jos Joosten, hoogleraar Nederlandse letterkunde aan de Radboud Universiteit Nijmegen, voor enkele tips.

De hoofdletter 'B' van Lezen

CIA VAN WOEZIK

In het kinderdagverblijf waar mijn kinderen destijds naartoe gingen stond iedere week een bepaalde letter centraal, keurig op volgorde van het alfabet. De eerste week werd de 'A' geoefend met verhaaltjes, tekeningen en het schrijven van de hoofdletter A: er werd Appel gegeten, Appelmoes gemaakt, de Arm werd bestudeerd, etc. Mijn oudste zoontje was op tweeëneenhalfjarige leeftijd een ijverige leerling. Vooral de tweede week, toen de letter B aan de beurt was, veranderde er iets wezenlijks in zijn jonge leventje. Het was de week van Brood met Banaan, van de Billen, én van zijn naam: Bani. Dat was ook het moment dat ik hoorde over het project. Op een ochtend loopt hij de studeerkamer binnen, blijft stokstijf staan, wijst naar de boekenkast en roept verrukt: 'I see a letter B!' Het was een ontroerend moment: zijn inwijding in de wereld van het lezen.

Dat is al weer vele jaren geleden. We hebben inmiddels weer een B-tje in de familie: Bess, mijn kleindochter. Ze is met haar bijna achttien maanden nog niet toe aan het lezen van letters. Niettemin heeft ook zij een grote belangstelling voor boekenkasten. Met vergelijkbaar ontzag verklaart ze dat het gaat om 'boeke' als ze ervoor staat. Het zijn verboden boeken en dus veel interessanter dan haar eigen boeken. Maar ook die leest ze graag, en bij voorkeur ondersteboven. Ze heeft weinig geduld met oma's pogingen om de verhaaltjes voor te lezen in de 'juiste' volgorde. Ze zoekt vooral naar de 'poes' of de 'okel' (vogel). Ook de *special effects* van de zachte buik van het varkentje ('aai, aai') en de 'tap, tap, tap' van een rij mieren en de 'tiep, tiep tiep' van de kuikentjes, en als oma dan ook nog even de 'bzzzzzzz' van de bij rond haar oren wil doen, is daarmee de leessessie weer geslaagd en het boek uit.

Uit mijn eigen vroege jeugd heb ik weinig herinneringen aan leesenot. Er werd weinig voorgelezen, hooguit soms op school. Ook het leren lezen op de lagere school was weinig inspirerend: 'an en mama, mama en an, dag an, dag mama'. Lezen werd pas werkelijk de moeite waard toen ik in de brugklas kennis maakte met 'Literatuur' met de hoofdletter 'L' in de persoon van Godfried Bomans. Dat was mijn